

ІСТОРІЯ В ОСОБАХ

О. І. ЛУПАНДІН (Київ)

Дмитро Дорошенко — міністр закордонних справ Української держави 1918 р.

Державний переворот 29 квітня 1918 р., внаслідок якого було усунуто з політичної арени Центральну Раду з її слабкою, безвільною політикою соціальної демагогії й встановлено централізовану владу, що наближалася за своїм характером до диктатури у вигляді гетьманської форми врядування, знаменував початок нового періоду історії України за часів німецько-австрійської окупації — доби Української держави 1918 р.

Встановлення гетьманщини було логічним наслідком нездатності Центральної Ради подолати кризові явища в соціально-політичних та економічних сферах життя України демократичними методами, її небажання йти на компроміси з українськими політичними колами та окупаційними властями, що виступали за стабілізацію внутрішньої обстановки в Україні більш рішучими заходами.

Період Української держави 1918 р. за гетьманування П. Скоропадського характеризувався важливими подіями в соціально-політичній та економічній галузях. За цей час було чимало зроблено на шляху будівництва державної та національної незалежності України, подолання внутрішньої кризи та анархії. Зокрема, було відновлено залізничне сполучення, налагоджено судову справу, впорядковано державний бюджет і запроваджено тверду національну валюту. Важливими були досягнення в розвитку української культури і науки: створено національні Академію наук, бібліотеку, театр, відкрито два державних університети, сотні шкіл. Гетьманським урядом передбачалась реформа в галузі сільського господарства, будівництво національної армії та флоту.

Значних успіхів було досягнуто і в сфері зовнішньої політики Української держави, в яку вніс свій вклад і Д. І. Дорошенко, котрий з 20 травня по 14 листопада 1918 р. очолював Міністерство закордонних справ України. Пізніше він зазначав, що цей період, незважаючи на деякі політичні помилки, "був періодом найбільшого виявлення української творчості в сфері політичної, економічної і культурно-просвітнього будівництва" ¹. На це, зокрема, звертав увагу й інший видатний діяч українського національного руху - В. Липинський, який підкреслював, що період Української держави "дав максимум того, що до цього часу могла здобути українська нація..., в ньому було найбільше задатків для дальшого нормального й буйного розвитку нашої нації" ².

Дмитро Іванович Дорошенко (1882—1951 рр.) відомий український історик, публіцист, громадський і державний діяч походив зі старого козацького дворянського роду Глухівського повіту на Чернігівщині. Виховання та сімейні традиції зумовили його палку любов до України, викликали інтерес до вивчення її історії, культури, мистецтва, вплинули на його ставлення до подальшої долі рідного краю.

Вищу освіту Д. Дорошенко дістав на історико-філологічних факультетах Варшавського, Петербурзького та Київського університетів. Зі студентських років він брав активну участь в українських політичних організаціях, починаючи ві І Революційної української партії (РУП) і

Товариства українських поступовців, які були осередками передової частини української інтелігенції. З 1897 р. почав писати в українських виданнях у Галичині, а пізніше став співробітником молодшої української преси в Україні. Деякий час учителював у середніх школах Катеринослава та Києва, брав активну участь у національно-політичному та культурно-просвітньому житті.

З 1915 по 1917 рр. Д. Дорошенко був уповноваженим Всеросійського Союзу міст на Південно-Західному фронті*. Разом з видатними діячами українського національного руху Ф. Штейнгелем, А. Вязловим, А. Ніковським, В. Леонтовичем та іншими він займався організацією допомоги хворим, взагалі населенню українських земель, зруйнованих війною, санітарним обслуговуванням армії.

Воєнні дії, зокрема наступ російських військ у Галичині, глибоко вразили Дорошенка, який побачив, що перемога російської зброї стала "остаточним розгромом українського національного руху і закріпленням того рідного народу на становищі сирій етнографічної маси, пасивного об'єкта для обрусіння, себто національної заглади"³.

Після лютневої революції Д. Дорошенка було призначено Тимчасовим урядом Росії віце-губернатором Київщини. Він входив до складу Центральної Ради як делегат від Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), а з середини квітня 1917 р. - працював за призначенням Тимчасового уряду крановим комісаром Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора і за свою роботу дістав офіційну подяку голови Тимчасового уряду (З. Корейського).

У серпні 1917 р., після окупації німцями Буковини і Галичини, Д. І. Дорошенко повернувся до Києва, де йому довелося безпосередньо брати участь у будівництві автономної української державності і автономного українського уряду у формі Генерального секретаріату. За дорученням Центральної Ради він мав створити український уряд, однак через принципові тактичні розходження з більшістю членів Центральної Ради, особливо з її головою М. Грушевським, відмовився як від формування українського уряду, так і від головування в ньому.

Як пізніше зазначав сам Дмитро Іванович, це доручення Центральної Ради було зовсім несподіваним і незрозумілим для нього. По-перше, працюючи в Буковині, він фактично відійшов від справ, що діялися в Києві, незважаючи на те, що залишався членом Центральної Ради від УПСФ, по-друге, в той час він інакше оцінював значення, характер, перспективи і завдання української автономії, ніж більшість членів Центральної Ради. Дорошенко вважав, що новий український уряд мав дотримувати політичного напрямку попереднього Генерального секретаріату, ставлячи на перше місце творчу роботу по будівництву автономного життя в Україні, що передбачало захист її від зовнішнього ворога та внутрішнього безладдя, збереження прав усіх національних меншостей тощо. На думку Д. Дорошенка, насамперед необхідно було встановити правову владу як базу для автономії, що ж до Тимчасового уряду, то працювати з ним у тісному контакті по "закріпленню здобутків революції і боротьби з контрреволюційними явищами, звітки б вони не виходили"⁴.

Саме пункт про ставлення до Тимчасового уряду Росії став причиною незгоди Д. Дорошенка з іншими членами Центральної Ради. Як зазначав сам Дмитро Іванович, він на відміну від більшості членів Ради, не відчував ворожнечі до Тимчасового уряду, бо саме у Керенського, особливо ненависного Центральної Раді, знаходив підтримку і допомогу в своїй роботі у Галичині⁵. Д. Дорошенко вважав тоді за доцільне в інтересах української справи практично використовувати можливість навіть обмеженої автономії, підводячи свідомість широких мас до розуміння реальної користі останньої і спрямовуючи розмах наці-

опального піднесення, викликаного революцією, не стільки на боротьбу за формальні рамки ставлення до Тимчасового уряду, скільки на внутрішнє будівництво життя в Україні.

Треба зазначити, що в різні часи особа Д. Дорошенка, його погляди викликали неоднозначне ставлення з боку різних **соціально-політичних** кіл. Так, коли 1914 р., ще за царизму, Д. Дорошенка було висунуто на посаду директора Київської міської бібліотеки, генерал-Губернатор відхилив його кандидатуру через "українофільство і політичну нестабільність". Газета "Новое время" характеризувала його (у період робота на посту генерал-губернатора Галичини і Буковини) як завзятого мазепинця, котрий перебуває у тісних стосунках з німецьким генеральним штабом, як особу, котра стоїть на чолі "жидівсько-німецької змови проти російських інтересів і веде ножгику в душі цієї змови". На доказ нього газета висувала ту обставину, що місто Чернівці, завдяки його заходам при відступі російських військ, не зазнало жодного пошкодження⁶.

Помірковані погляди Д. Дорошенка, його добрі стосунки з Тимчасовим урядом Росії, а в подальшому його співробітництво з гетьманським урядом викликали недовіря націоналістично настроєних кіл української демократії. Однак, незважаючи на це, Центральна Рада доручила йому сформувати **Генеральний** секретаріат, розраховуючи, очевидно, використати його авторитет у своїх цілях, щоб швидше досягти визнання з боку Тимчасового уряду, а потім⁵ примусити Д. Дорошенка піти у відставку.

Про гетьманський переворот 29 квітня й усунення Центральної Ради Д. Дорошенко дізнався у Львові, де в березні—квітні 1918 р. займався ліквідацією колишніх урядових інституцій на території Галичини і Буковини, які за Брестським миром відходили до Австрії. Звістка про переворот у Києві вразила його. "Для мене, історика, -- згадував Д. Дорошенко, -- що присвятив стільки часу і думок студіюванню цієї Гетьманщини з усіма її темними і ясними сторонами в минулому, реставрація гетьманського ладу здавалась якимсь сном, мрією"⁷.

З іншого боку, ця подія викликала в нього думки про можливість пристосування традиційно-національної форми української державності до вимог реального моменту, сучасних ідей та настроїв⁸.

Повернувшись зі Львова до Києва, Д. Дорошенко мав розмову з тимчасовим прем'єр-міністром Української держави М. Василенком, від якого він дізнався про ситуацію, що виникла у зв'язку з переворотом: при новому курсі політики держави залишиться національно-українською, виразником якої буде гетьманщина, як найбільш історично виправдана форма української державності. Тоді ж Дмитру Івановичу було запропоновано співробітництво з новою владою. Через кілька днів він зустрівся з П. Скоропадським.

Знайомство з гетьманом відбулося за кілька тижнів до того, у квітні 1918 р., але й раніше Д. Дорошенко багато чув про нього від свого дядька П. Дорошенка, який був сусідом і давнім близьким приятелем П. Скоропадського. Згадуючи про останню зустріч, Д. Дорошенко відзначав, що бесіда з гетьманом мала характер з'ясування позицій.

Новий прем'єр-міністр Ф. Лизогуб запропонував Д. Дорошенку пост товариша міністра закордонних справ, але Дмитро Іванович відмовився, вважаючи, по-перше, що недоцільно обіймати цю посаду до призначення міністра, особи невідомо з якими поглядами, і, по-друге, що його вступ до кабінету мав би якесь політичне значення тільки в разі вступу до нього ще кількох українських діячів⁹.

Товариші по партії радили Д. Дорошенку погоджуватися на пост міністра закордонних справ або управляючого **міністерством**, наголошуючи, що в другому випадку, зважаючи на технічний характер цієї посади, йому не треба буде навіть припиняти членства в партії **. Але Ф. Лизогуб продовжував пропонувати тільки пост товариша міністра.

В результаті цієї тяганини і торгів, згадував Д. Дорошенко, у нього взагалі зникло бажання вступати до гетьманського уряду¹⁰. Нарешті його було призначено управляючим Міністерством закордонних справ, про що він несподівано для себе дізнався від самого гетьмана, який подякував йому за згоду увійти до кабінету ***.

Д. Дорошенко відчував, що його призначення може викликати неоднозначну реакцію в політичних колах України, але був переконаний, що, погодившись увійти до урядового кабінету, зробив вірно і в згоді з інтересами української справи. Він вважав: коли так трапилося, що на зміну Центральній Раді постала інша форма влади з іншим соціальним підкладом, то "діло справжніх українських патріотів дбати, щоб при новій формі претворилось будування самостійності української держави на твердому національному ґрунті"¹¹.

Незважаючи на запевнення товаришів по партії, Д. Дорошенка було виключено з членів УПСФ навіть без попередження. Цей факт, згадував він пізніше, "назавжди одвернув мене від ес-ефів, і я дав собі слово ніколи не належати ні до якого політичного угруповання"¹².

Гетьманський уряд застав Міністерство закордонних справ властиво ще в стадії становлення. Міністерство під назвою "Секретаріат справ міжнародних" було створене ще за часів Центральної Ради влітку 1917 р. Наприкінці 1917 р. його було перейменовано в "Народне міністерство справ закордонних". Д. Дорошенку, як управляючому міністерством, довелося займатися його реорганізацією і виробленням нової структури, а також укомплектуванням штатів не лише міністерства, а й закордонних українських представництв ****.

У своїй доповіді на Раді Міністрів 2 серпня Д. Дорошенко висловив свої думки щодо цих проблем, а також зовнішньополітичної лінії Української держави¹³.

Реорганізація тривала близько двох місяців. Міністерство закордонних справ Української держави було поділено на Загальний Департамент і Департамент чужоземних відносин. Крім того, було створено Канцелярію міністерства.

Законом Ради Міністрів від 17 серпня були затверджені штати Міністерства закордонних справ, які, власне, вже діяли з початку червня. Згідно із законом, було запроваджено дві категорії вищих чинів міністерства: 5 членів Ради міністерства і 4 радники при міністрі.

Важливою справою було також укомплектування закордонних українських представництв у тих державах, з якими ще за часи Центральної Ради було встановлено дипломатичні відносини, — у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії, Румунії.

Законом від 14 червня було встановлено штати посольств Української держави, які поділялися на 1-й і 2-й розряди. На чолі посольств 1-го розряду стояли посол або посланник і уповноважений міністр, а посольства 2-го розряду мав очолювати міністр-резидент, або повірений у справах. Усі інші місії формувалися як надзвичайні, кожного разу за спеціальним штатним розкладом і бюджетом.

Здійснення зовнішньої політики Українською державою відбувалось у своєрідних умовах, пов'язаних з триваючою світовою війною, протистоянням двох воєнних блоків, а також німецько-австрійською окупацією України, що відчутно позначалося на проведенні як зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Головним завданням зовнішньої політики України на той час, вважав Д. Дорошенко, було: з допомогою Німеччини, чиї війська знаходилися на території України, швидше стати на власні ноги, а потім вийти з-під її опіки і, добувши повну свободу дій у внутрішній та зовнішній сферах, якнайшвидше позбавитись присутності на українській землі окупаційних військ¹⁴.

Важливим напрямом зовнішньополітичної стратегії гетьманського уряду в той час було прагнення приєднати до України всі землі, що з етнографічного, історичного та економічного погляду були зв'язані з нею (Крим, Бессарабію, Холмщину, Кубань) ¹⁵.

Зовнішня політика Української держави мала проводитись у кількох напрямках: відносини з державами Четверного союзу, державами Антанти, нейтральними державами, державними утвореннями, що виділилися на території колишньої Російської імперії. Важливим зовнішньополітичним питанням, що впливало з умов Брестського миру від 3 березня, було укладення мирної угоди з Радянською Росією ¹⁶. Тому в інтересах України, вважав Д. Дорошенко, слід було якомога швидше досягти внутрішньої консолідації та заспокоєння, створення української армії, що при будь-якому результаті світової війни могла б стати чинником у долі України ¹⁶.

На його думку, спиратися на підтримку головним чином Німеччини у здійсненні зовнішньої політики було вигідним для України не лише тому, що перша відігравала провідну роль серед держав Четверного союзу, а й з огляду на спільність поглядів щодо деяких політичних питань. Зокрема, обидві держави не були зацікавлені у зміцненні Польщі, яка, приєднавши до себе певну частину українських та білоруських земель в результаті війни, могла стати самостійною державою ¹⁷.

Однак Австро-Угорщина була проти становлення сильної України, току що це означало для неї втрату Східної Галичини та Буковини, які входили до її складу.

Однією з найважливіших справ національно-державного напрямку, що становила основу відносин між Українською державою і Австро-Угорською монархією і була зв'язана таємним договором про поділ Галичини, була справа Холмщини ¹⁸. Згідно з цим договором, Холмщина і Підляшшя мали відійти Україні. До укладення мирного договору Холмщина була окупована німецькими та австрійськими військами. Австро-Угорською стороною чинилися всілякі перешкоди українським представникам, призначеним на Холмщину українським урядом. Більше того, в питанні щодо Холмщини Австро-Угорщина схилилася на бік Польщі, намагаючись анулювати цей договір. Міністру закордонних справ Д. Дорошенку довелося застосувати багато зусиль у врегулюванні цієї справи.

На ім'я гетьмана та міністра закордонних справ Д. Дорошенка надходили численні прохання і звернення українських організацій на Холмщині про вирішення цього питання на користь України ¹⁸. В той же час посол Австро-Угорщини в Україні граф Й. Форґач заявив про бажання свого уряду анулювати таємну угоду. У відповідь українською стороною було підготовлено текст протесту для вручення Форґачу. Однак останній заявив, що подавши такої ноти він розглядатиме як втручання у внутрішні справи Австро-Угорщини і домагатиметься усунення Д. Дорошенка з посади міністра закордонних справ України. Тоді Дмитро Іванович вирішив обнародувати проблему, що виникла, в офіційному повідомленні, а потім, узявши всю відповідальність на себе, піти у відставку. Але справа до цього не дійшла.

Переговори Й. Форґача з П. Скоропадським і Д. Дорошенком були безрезультатними. Український уряд твердо стояв на позиції утримання Холмщини під своєю юрисдикцією. І коли з середини жовтня стало очевидним, що Австро-Угорська монархія починає занепадати, а її військо розкладається, гетьман зайнявся вирішенням важливої для України справи. 5 листопада він звернувся до німецького командування в Києві з проханням направити в Холмщину німецькі війська. Того ж дня Рада Міністрів України затвердила внесений міністром закордонних справ законопроект про надіслання надзвичайної дипломатичної місії до

Галичини¹⁹. Остаточню цю угоду з Німецьким *урядом* було укладено Д. Дорошенком 9 листопада у Берліні. Згідно з нею, на Холмщині мало бути розміщено дві німецькі дивізії і запроваджено українську цивільну адміністрацію.

Незважаючи на деякі протиріччя, українським урядом було встановлено дипломатичні відносини з усіма державами Четверного союзу. 21 червня Радою Міністрів було ухвалено постанову про тимчасові (до ратифікації мирного договору) дипломатичні представництва в Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії (1-го розряду) та в Румунії (2-го розряду). На їх утримання Радою Міністрів було асигновано 127 072 тис. карбованців²⁰.

Власне, це було затвердження представництв, заснованих ще Центральною Радою. Українські представництва у цих державах після ратифікації мирного договору автоматично набували статусу постійних.

У стосунках з державами Антанти основною перешкодою були німці, які побоювались, що Україна може вийти з-під їх впливу, зблизившись з цими країнами. Однак підготовку до майбутніх дипломатичних відносин український уряд проводив заздалегідь.

У доповіді на засіданні Ради Міністрів 15 жовтня Д. Дорошенко висунув питання про необхідність в інтересах майбутнього Української держави інформувати країни Антанти про стан її внутрішніх справ та її відносини з Центральними державами і Радянською Росією. Рада Міністрів визнала за необхідне надіслати з цією метою до Англії, Франції та США надзвичайні дипломатичні місії, а також асигнувати в розпорядження міністра закордонних справ 2 млн. крб. "на втрати, пов'язані і сучасним політичним становищем України"²¹.

Зв'язки з державами Антанти особливо активізувалися з середини жовтня, коли почався занепад держав Четверного союзу і стала ясною неминучість їх поразки у світовій війні. Тоді ж, австрійський уряд через свого представника в Києві Е. Фюрстенберга заявив гетьману, що не має нічого проти контакту України з державами Антанти. Подібну позицію висловив і німецький уряд під час перебування наприкінці жовтня в Берліні Д. Дорошенка, який прямував до Швейцарії, щоб там провести переговори з представниками Антанти. Міністр закордонних справ Німеччини Зольф заявив тоді, що "Німеччина не має нічого проти, щоб Україна сама шукала собі порятунку перед переможною Антантою, бо тепер Німеччина допомогти Україні не може" ²².

Українські дипломатичні місії були направлені не тільки до країн Четверного союзу і Антанти, а й до Фінляндії, Польщі, Швейцарії, Скандинавських держав.

Що ж до відносин Української держави з державними утвореннями, які виникли на території колишньої Російської Імперії, - Польщею, Фінляндією, Литвою, Білорусією, Доном, Кубанню, Грузією, Вірменією, Кримом, то вони визначалися необхідністю вирішення спірних питань, переважно територіальних. З Фінляндією, Грузією, Вірменією, Польщею, Білорусією, Кубанню, Всевеликим Військом Донським було встановлено дипломатичні відносини, відбувся обмін послами, з Литвою — встановлено консульські відносини.

Однією з найважливіших зовнішньополітичних проблем, якими безпосередньо довелося займатися Д. Дорошенку, були стосунки з Кримом, де діяв крайовий уряд. Вирішення цього питання тісно пов'язувалося зі створенням українського чорноморського флоту. Д. Дорошенко зазначав, що Україні не можна було відмовлятися від Криму з цілого ряду причин: політичних, стратегічних і етнографічних. Він наголошував, що не можна залишати Севастополь - військово-морську базу і ключ до панування на Чорному морі, що слід зважати й на високий процент

українського населення в Криму, а головне -- навіщо створювати умови для відбудови "єдиної і неділимої Росії" '-'.²³

Міністерство закордонних справ України видавало кошти на утримання трьох газет у Криму, що пропагували думку про необхідність прилучення Криму до України.

У своєму листі від 30 травня до німецького і австро-угорського послів у Києві Мумма і Форгача Д. Дорошенко висловив і обґрунтував бажання щодо приєднання Криму до України, щоб запобігти непорозумінням "з боку представників дружнього Українській Державі війська"²⁴.

В розпочатих у вересні переговорах з кримською делегацією з боку України взяли участь міністр закордонних справ Д. Дорошенко і прем'єр-міністр Ф. Лизоїуб. Дізнавшись про рішення представників Криму увійти в переговори з українським урядом відносно умов прилучення Криму до Української держави, а також співчуваючи населенню Криму, яке перебувало в тяжкому становищі, Рада Міністрів України 18 вересня з дозволу гетьмана вирішила тимчасово припинити митну війну щодо Криму, а також зняти митний догляд з вантажів, що прямували з України до Криму²⁵.

Однак кримська делегація всіляко намагалась обійти питання про злуку. Тоді українська сторона заявила про невизнання її компетентною виявляти волю та бажання кримського населення і зажадала вести переговори з іншими уповноваженими, які представляли б усі народності Криму. Після довгих і гострих переговорів з новими представниками від Криму було досягнуто порозуміння й вироблено прелімінарні умови договору, за якими Крим діставав внутрішню автономію у складі Української держави, свою адміністрацію, територіальне військо тощо.

Щодо Кубані український уряд проводив лінію на зближення з кубанським козацтвом з метою схилення його до злуки з Україною, оскільки розцінював Кубань як частину української території, котра повинна була приєднатися до України на автономних чи федеративних засадах. Між Д. Дорошенком і українцями -- членами кубанської делегації -- була досягнута таємна угода -- вести справу в напрямку прилучення Кубані до України²⁶.

У відносинах з Кубанню та Всевеликим Військом Донським, крім підтримки українського національного руху шляхом субсидій українським організаціям і видавництвам, як це робилося в Криму і організацією чого займалось Міністерство закордонних справ, були присутні ще й військові аспекти.

Український уряд за гроші та в кредит постачав цим державним утворенням зброю для боротьби з більшовиками. На Україні фортувалися загони для поповнення Південної армії. Опорні пункти по вербуванню знаходились у Києві, Одесі, Харкові, Житомирі та інших містах²⁷. Пізніше це підтверджував Д. Дорошенко у своїй книзі "Історія України. 1917— 1923 рр.", **розповідаючи** про відправку наприкінці червня на Кубань першого транспорту з 9700 рушниць, 5 млн. набоїв, 50 тис. снарядів для 3-дюймових гармат, а в липні - ще одного²⁸. Німецькі окупанти всіляко сприяли цій справі. В середині 1918 р. ними було надіслано Дону, Кубані та Добровольчій армії понад 11,5 тис. гвинтівок, 88 кулеметів, 46 гармат, 10 тис. снарядів та іншої зброї²⁹. Тоді ж з Києва до Новочеркаська, в Астраханську армію, було відправлено шість ешелонів добровольців³⁰.

Однак Д. Дорошенко, перебуваючи на посаді міністра закордонних справ, приховував вищенаведені факти. В офіційній відповіді на ноту протесту щодо останніх, заявлену повноважним представником РСФРР Д. Мануїльським, він зазначив, що "формування Астраханської і Південної армій відбувається за межами території Української держави, а тому український уряд не може впливати на ці дії, тим більше, що

Галопія в особах

контингент цих формувань складається з російських громадян. Таким чином, на думку уряду Української держави, зазначені в ноті формування, в яких ні уряд, ні громадяни України не приймають ніякої участі..., ні в якому випадку не можуть бути розглянуті як привід для порушення мирних відношень між Українською державою та Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою"³¹.

Важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності Української держави, визначеним Брестським мирним договором, були відносини з Радянською Росією. У Києві проходили мирні переговори між українською та російською делегаціями. 12 червня 1918 р. було укладено договір про припинення ворожих дій і відновлення залізничного сполучення. Між двома державами були встановлені дипломатичні відносини. 22 червня Радою Міністрів України було затверджено проект штатів консульств Української держави, внесений на розгляд Д. Дорошенком. Згідно з урядовою постановою, засновувалися генеральні консульства в Москві та Петрограді, а також запроваджувалося 30 консульських агентств: десять першого і двадцять — другого розряду в інших містах РСФРР. Право на призначення на посади консульських агентів, а також визначення розряду агентств і місць їх дислокації надавалося міністру закордонних справ³². На утримання українських консульств у Радянській Росії Радою міністрів Української держави було асигновано 326 700 тис. крб.³³ У свою чергу, на Україні було відкрито російські представництва.

Подальший хід українсько-російських переговорів затягувався, головним чином, внаслідок взаємних територіальних претензій та інших суперечок, зокрема, відносно поділу майна та боргів колишньої Російської Імперії між Українською державою та РСФРР. Позначалася на переговорах ще й та обставина, що Радянська Росія, погодившись формально з правом українського народу на самовизначення, в той же час насторожено, а іноді й вороже ставилася до створення української державності. Уряд РСФРР, ЦК РКП(б), порушуючи Брестську угоду, всіляко підтримували антигетьманські дії на Україні, починаючи від страйкового руху і кінчаючи нелегальною фінансовою, військовою, матеріальною допомогою більшовицькому підпіллю, а також засиланням в Україну своїх агентів і агітаторів. Для проведення такої політики використовувалися мирні переговори та російські дипломатичні представництва. На це звертав увагу в своїх споминах Д. Дорошенко, відзначаючи, що діяльність російських радянських місій і консульств "далеко не була такого невинного характеру"³⁴.

Не будучи зацікавленою у підсумках переговорів, російська делегація умисне затягувала їх. З 7 жовтня вони формально припинилися, а з початку листопада взагалі були перервані, як і всі інші відносини між українським і радянським російським урядами.

Міністру закордонних справ Д. Дорошенку доводилося застосовувати багато зусиль та енергії для розв'язування конфліктів, що виникали між Україною і РСФРР з приводу порушень демаркаційної смуги, арештів і порушень прав як українських, так і російських громадян та офіційних осіб на територіях обох держав тощо.

У тісному зв'язку із встановленням Україною дипломатичних відносин з іншими державами стояло питання про запровадження українського державного підданства. Затверджений у березні 1917 р. стислий "Закон про громадянство Української Народної республіки" не був запроваджений у життя. Отже, виникла необхідність розробити новий закон, що відповідав би потребам сучасного моменту. Заснована для цього комісія виробила проект закону, який був ухвалений Радою міністрів 2 липня. Він передбачав правові основи громадянства Української Держави та права українських громадян³⁵.

До комісії разом з міністром внутрішніх справ Ф. Лизогубом, міністром освіти М. Василенком, міністром юстиції М. Нубійським, ректором Київського університету Е. Спекторським, проф. Б. Кістяківським, генеральним суддею С. Шелухіним і членом Ради Міністерства закордонних справ М. Славинським увійшов також і Д. Дорошенко.

За гетьманщини Д. Дорошенку, крім роботи в зовнішньополітичній сфері, довелося займатись і внутрішніми проблемами, зокрема спробою П. Скоропадського українізувати урядовий кабінет. Дмитро Іванович був прихильником цієї ідеї і неодноразово ставив це питання перед гетьманом. Але останній, з одного боку, прагнув знайти порозуміння з українськими демократичними колами, щоб об'єднати в інтересах українського державного будівництва всі національно свідомі елементи, з другого, - боявся, що радикально настроєні представники національних українських кіл, як і вся тодішня українська демократія, поставивши національний принцип вище державного, могли б перешкодити діловій роботі уряду, загострити внутрішні протиріччя.

За дорученням гетьмана, з початку липня Д. Дорошенко почав готувати ґрунт і вести переговори з окремими особами з українських демократичних кіл відносно їх вступу до урядового кабінету. Він зазначав, що ця робота вимагала великого напруження, оскільки проводити її доводилося водночас з багатьма іншими справами³⁶.

На думку П. Скоропадського, уряд повинна була очолити людина, яка, "задовольняючи вимогам національного українського характеру, мала б досвід роботи в керуванні громадськими справами в широкому масштабі й могла примирити між собою різні групи і політичні кола" ³⁷.

Після того, як троє кандидатів — Д. Багалій, І. Шраг, Д. Дорошенко — відмовилися зайняти пост прем'єр-міністра, було вирішено залучити до роботи кількох представників національно-демократичних кіл, увійшовши безпосередньо в переговори з Українським Національним Союзом (УНС) * ³⁸. Але особи, з якими вів переговори Д. Дорошенко відносно їх входження до кабінету міністрів, ставили це питання в залежність від згоди партії, до якої вони належали. Це затримувало переговори. 5 жовтня П. Скоропадського, за його офіційним запрошенням, відвідали представники УНС В. Винниченко, А. Ніковський, Ф. Швець.

У ході подальших зустрічей з гетьманом представники УНС підготували список бажаних, на їх погляд, кандидатів до майбутнього міністерства. Характерним є те, що в цьому списку вони не залишили місця для Д. Дорошенка, хоча саме він проводив з ними переговори, будучи одним з ініціаторів українізації уряду. Це ще раз яскраво підтверджувало ставлення до Д. Дорошенка представників української демократії, які вважали його за відвертого гетьманця.

В середині жовтня Д. Дорошенко виїхав до Берліна для офіційних переговорів у справі залишення німецьких військ в Україні, а також дальшої подорожі через Швейцарію до Парижа і Лондона з метою встановлення безпосереднього контакту з державами Антанти.

В Берліні він досяг порозуміння з кількох важливих питань: у справі Холмщини, перебування німецьких військ в Україні, а також ставлення Німеччини до контактів України з Антантою. Саме в цей час у Німеччині вибухнула революція. Прибувши до Берна, де вже було призначено побачення з італійським прем'єром В. Орландо, Д. Дорошенко дізнався з французьких джерел про зміну урядового кабінету в Києві і про те, що його усунуто з посади міністра закордонних справ, а на його місце призначено Г. Афанас'єва.

З обранням нового українського уряду було проголошено новий зовнішньополітичний курс Української держави на підтримку ідеї відродження єдиної Росії, але нової - небільшовицької, демократичної, на

федеративних основах із збереженням в Україні всіх прав на розвиток її державності і національної самобутності. Проголошення цього курсу було спробою збереження України від "анархії більшовизму". В умовах ослаблення держав Четверного союзу, їх неминучої поразки у війні Україна шукала міцної підтримки, яку бачила в державах Антанти. Остання ж підтримувала антирадянські, антибільшовицькі сили в Росії, котрі прагнули її відродження, що й зумовлювало необхідність для України зміни зовнішньополітичної лінії.

Така політична переорієнтація викликала обурення в національно настрояних українських колах, які підняли повстання проти режиму П. Скоропадського. Для керівництва повстанням було створено Директорію.

Д. Дорошенко перебував у цей час в Швейцарії і, не маючи безпосереднього контакту з своїм урядом, утримувався від офіційних виступів. Про повстання проти гетьмана він дізнався, повернувшись до Берліна.

Усунення Д. Дорошенка з поста міністра закордонних справ було викликане, можливо, побоюванням представників українського уряду нової орієнтації того, що він, як національне свідомий українець, міг прилучитися до повстання. Адже наказ нового міністра закордонних справ Г. Афанас'єва відібрати у Дорошенка всі скарбові гроші і переслати їх до Києва був виявом явної недовіри до особи останнього без будь-яких підстав. Цією акцією, враховуючи те, що Дмитро Іванович, як він сам зазначав, не мав достатньо власних грошей для повернення в Україну, його "наче було засуджувано на вигнання з рідного краю, бо відіймалися засоби для повороту".

Усвідомлюючи всю небезпеку федералістського курсу, Д. Дорошенко розумів, що до цього змушували обставини і бажання врятувати Україну в грізний час. Пізніше, в еміграції, він схилився до думки, що "російська орієнтація" останнього гетьманського уряду, яка передбачала згуртування й консолідацію з усіма антибільшовицькими силами, допомогу їм у ліквідації радянської влади в Росії і встановленні демократичного ладу, не відповідала реальним інтересам самої України. Ставлячи під сумнів саме питання про "поміч Росії", зазначаючи його суперечливість, Д. Дорошенко писав: "...більшовизм в Росії -- явище, що виросло органічно з природи російського духу і має певне коріння в історії й укладі російських соціально-економічних відносин, і він виповідає глибоким імперіалістичним, державницьким стремлінням російського народу" ⁴¹.

Проголошення федералістського курсу в той час, коли для України перш за все треба було зосередитися на вирішенні внутрішніх проблем державного будівництва, Дорошенко вважав абсолютно недоцільним. Тим більше, що такої Росії, з якою передбачалось утворити федерацію, на той час взагалі не існувало. Він вирішив негайно повернутися в Україну, щоб утримати гетьманський уряд від репресій над повстанцями, стати посередником між ворогуючими сторонами.

Однак, прибувши до Києва 19 грудня, вже після падіння гетьманського режиму, Д. Дорошенко зрозумів, що в політичному курсі Директорії для нього немає місця, а його служба була б не лише неможливою, а й небажаною ⁴⁰. Тоді ж він остаточно вирішив відійти від політики і присвятити себе літературній праці.

З середини січня 1919 р. Д. Дорошенко виїхав до Кам'янця-Подільського, де на нього чекала посада приват-доцента в університеті. З середини 1919 р. він перебував в еміграції. Наприкінці того ж року, за дорученням Українського червоного хреста та Інтернаціонального червоного хреста, він став уповноваженим української місії Червоного хреста на Балканах, що займалася допомогою військовополоненим українцям — уродженцям етнографічної української території в колишніх Російській та Австро-Угорській монархіях.

У подальшому Д. Дорошенко присвятив себе науково-академічній діяльності: у 1921—1951 рр. був професором Українського вільного університету (у Відні, Праці, Мюнхені) на кафедрі історії України, професором Кардового університету в Празі (1926—1936 рр.), директором Українського наукового інституту в Берліні (1926—1931 рр.), професором на кафедрі історії церкви православного богословського факультету Варшавського університету (1936—1939 рр.), у 1945—1951 рр. президентом Української вільної академії наук (УВАН), професором Колегії св. Андрія у Вінніпегу, з 1923 р. -- дійсним членом НТШ та багатьох інших наукових товариств, як українських, так і іноземних.

Діана юн наукових інтересів Д. Дорошенка був дуже широкий. За час своєї наукової діяльності він опублікував близько тисячі праць з історії України, української історіографії, історії культури, церкви, літератури, українських культурних і політичних взаємин із західною Європою (головним чином - Німеччиною), слов'янознавства тощо. Серед них такі відомі твори, як "Нариси історії України" (1932, 1933 рр.), "Історія України. 1917—1923 рр." (1930, 1932, 1951 рр.), "Огляд української історіографії" (1923 р.), "З історії української політичної думки за часів світової війни" (1936 р.), "Православна церква в минулому й сучасному житті українською народом" (1940 р.), монографії про Костомарова, Куліша, Антоновича. Перу Д. Дорошенка належать численні огляди та рецензії в українських та іноземних історичних журналах. Праця "Мої спомини про недавнє минуле" займає вищачне місце в українській мемуаристиці.

Науковою заслугою Д. Дорошенка є те, Ідо він перший з українських істориків дав науковий огляд історії України віч найдавніших часів і до наших днів як процесу не тільки історії розвитку українського народу, а й розвитку української державності⁴¹. У своїх наукових працях він доводив, Ідо Україна має все необхідне для державної самостійності: територію, рівень економічного розвитку тощо, але тільки повна політична самостійність дасть умови для її політичного, культурного та господарського розвитку. Д. Дорошенко відзначав навіть деякі позитивні риси перших років радянської влади на Україні: вживання української мови як урядової, утворення окремого українського уряду, підтримка українських культурних і наукових установ. Однак здійснювана радянською владою політика щодо інтелігенції, колективізація сільського господарства та спільне володіння землею, що "були зовсім чужі вдачі українського селянина, великого індивідуаліста, який від віків звик до приватного володіння землею.., привели багату Україну, - зазначав він, — до великого зубожіння, до нечуваного зниження життєвого рівня й взагалі до великого занепаду"⁴².

Через такі погляди Д. Дорошенко був зарахований радянською історичною наукою до буржуазно-націоналістичних істориків, а його праці довгий час були вічомі лише вузькому колу фахівців.

Але, незважаючи на те, як ставилися до особи Д. Дорошенка, в цілому постаті суперечливої, різні політичні кола, офіційні установи, можна стверджувати, що це був справжній український патріот. Займаючись громадсько-політичною, державною, дипломатичною, науковою працею в Україні чи в еміграції, він присвятив усе своє свідоме життя, талант, душу річній Україні. Будучи прихильником її національно-державного виродження, він усвідомлював, Ідо всіх українців - патріотів своєї батьківщини, незалежно віч того, куди закинула їх доля, об'єднують помисли про власну державу, ідеал вільної незалежної України, і до останніх днів свого життя був переконаний у тому, що раніше чи пізніше його рідний "багатий і прекрасний край стане нарешті батьківщиною для свого народу, який зможе розгорнути у всю широчінь ті духовні й фізичні сили, якими наділила його щедра природа"⁴³.

¹ Д о р о ш е н к о Д. Історія України 1917— 1923 рр -- Т 2. — Українська Гетьманська Держава 1918 р. — Ужгород, 1930 — С 4 (Далі: Дорошенко Д Історія України...)

² Л и п и н с ь к и й В Листи до Братів-Хліборобів // Хліборобська Україна — 36 1. , Відень, 1920 - С. 8.

Всеросійський Союз міст — військово-громадська організація, була заснована в серпні 1914 р для допомоги царському уряду¹ в організації тилу і об'єднувала місцеві органи самоврядування Були створені повітові, губернські та обласні комітети, зокрема фронтові Союз міст займався головним чином обладнанням госпіталів, санітарних поїздів, навчанням медперсоналу, заготівлею медикаментів, виконанням замовлень головного інтендантства на постачання обмундирування для армії, брав участь у мобілізації кустарної промисловості для постачання армії зброї й спорядження, організовував допомогу біженцям Різні політичні партії використовували установи Союзу міст для ведення агітації на фронті через своїх представників у них

³ Д о р о ш е н к о Д Мої спомини про недавнє минуле (1914— 1918) — Ч. 1 Галицька Руїна 1914— 1917 років. — Львів, 1923. — С 23 (Далі: Д о р о ш е н к о Д. Мої спомини ...)

⁴ ЦДАВО України, ф 4186, оп 1, спр 5, арк 1-2

⁵ Д о р о ш е н к о Д Мої спомини.. — Ч. 2. З початків відродження Української державності (Доба Центральної Ради) — Львів, 1923 — С 8

⁶ Там же. — Ч. 1. — С. 126

⁷ Там же. — Ч. 2 - С 83

⁸ Там же. — С 85.

⁹ Д о р о ш е н к о Д Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. - Кн 3. - 36 V, VI - Відень, 1921 - С 77

УПСФ, стримуючись від офіційної участі в гетьманському уряді, висловилися на своєму з'їзді в середині травня за можливість поособистого входження її членів до нього Однак у разі вступу на провідні урядові посади ці особи мали припинити своє членство в партії.

¹⁰ Дорошенко Д Мої спомини. — 4 2 — С. 90.

"Посада управляючого Міністерством закордонних справ, на той час ще не сформованого, фактично дорівнювала посаді міністра Офіційна назва "міністр закордонних справ" з'явилася дещо пізніше, після остаточного завершення формування самою міністерства і вироблення його структури

"Дорошенко Д Мої спомини... — С 92, 95

[.]Т а м ж е — Ч 3. Доба Гетьманщини (1918 р.). — Львів, 1923 — С. 91

Про склад і кількість українських закордонних представництв того періоду див "Вісник міжнародних відносин" - 1993 — №

¹¹ ЦДАВО України, ф 1064, он 1, сир 6, арк 145

¹² Д о р о ш е н к о Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна — 36 II, III, IV — Відень, 1920— 1921 - С 5

¹³ ЦДАВО України, ф 4186, оп 1, спр 2, арк 70

¹⁴ Згідно із VI статтею цього договору. Радянська Росія зобов'язувалася визнати незалежність України, припинити втручання в її внутрішні діла, інші ворожі дії і в найкоротший строк укласти з нею угоду.

¹⁵ Дорошенко Д. Історія України. — Т 2 — С 139.

¹⁶ Там же — С 131.

¹⁷ Під час Брест-Литовських мирних переговорів між Україною і Австро-Угорщиною було укладено таємну угоду про поділ Галичини на українську і польську частини, злучивши першу з Буковиною, що український уряд вважав явищем позитивним Польки, дізнавшись про таємний договір, почали вживати всіх заходів, щоб не допустити його виконання

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3766, он 1, сир 186. арк 43-48

¹⁹ Там же, ф 1064, оп 1, сир 7, арк 27

²⁰ Там же, сир 236, арк 2—2-зв

²¹ Там же, сир 7, арк 16—17

²² Дорошенко Д Історія-України. — Т 2 — С. 147.

²³ Там же - С. 210.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3766, оп 1, спр. 186, арк 30—30 зв

²⁵ Там же, ф 1064, оп. 1, сир. 6, арк 254—255

²⁶ Дорошенко Д Історія України... — Т. 2. — С. 195—197

²⁷ История Украинской ССР В 10-ти томах — К. — 1981—1985 - Т 6. — С 323;⁸

²⁸ Д о р о ш е н к о Д. Історія України — Т 2. — С 197.

²⁹ З а с т а в е н к о Г Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р — К. 1959 — С. 55.

³⁰ С п и р и н Л. М Крушение помещичьих и мелкобуржуазных партий в России — М. 1977. - С. 283.

³¹ ЦДАВО України, ф 3766, он 1, спр 89, арк 16

³² Там же, ф 1064, оп 1, спр 3, арк 45 зв — 46

³³ Там же, спр 6, арк 200

³⁴ Д о р о ш е н к о Д Мої спомини... — Ч. 3 — С.

³⁵ ЦДАВО України, ф 1064, оп 2, спр 22, арк 3—5

³⁶ Д о р о ш е н к о Д Мої спомини... — Ч 3 — С

76

³⁷ Д о р о ш е н к о Д. Історія України.. — Т. 2. — С. 379

"УНС — опозиційна Гетьманському режиму організація, до якої входили представники 16 політичних партій і громадських організацій України демократичного напрямку УНС розраховував на мирні, демократичні засоби боротьби за владу Основними вимогами УНС були: створення міцної самостійної української держави з демократичним ладом і законною владою, відповідальною перед парламентом; захист прав українського народу в міжнародній сфері; розвиток української національної культури; автокефалія церкви тощо.

³⁸ Д о р о ш е н к о Д. Мої спомини — Ч. 3 — С. 107

³⁹ Д о р о ш е н к о Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська

Україна. Кн. 3. — 36. V, VI — Відень, 1921. — С. 92

⁴⁰ Дорошенко Д. Мої спомини — Ч. 3 — С. 121.

⁴¹ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина — Париж—Нью-Йорк, 1955—1957 — Т. 2. — С. 583—584

⁴² ЦДАВО України, ф. 4186, оп. 1, спр. 2, арк. 80. ⁴³

Там же, арк. 83